

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Från Vadstena till Havor : om stölder av förhistoriskt guld från svenska museer

Lamm, Jan Peder

Fornvännen 184-191

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1987_184

Ingår i: samla.raa.se

Från Vadstena till Havor — om stölder av förhistoriskt guld från svenska museer

Av Jan Peder Lamm

Lamm, J. P. 1987. Från Vadstena till Havor — om stölder av förhistoriskt guld från svenska museer. (From Vadstena to Havor — a survey of prehistoric gold objects stolen from Swedish museums.) *Fornvännen* 82. Stockholm.

Thefts from museums in Sweden have increased considerably in recent years. Coins and objects of precious metals, which are most easily converted into cash are particularly at risk. This survey concerns gold objects lost by theft between 1938 and 1986. Museums are recommended to make increased use of copies in their exhibitions.

Jan Peder Lamm, Statens historiska museum, Box 5405, S-114 84 Stockholm, Sweden.

Knappast någon museisamling i Europa kan tävla med Statens historiska museum då det gäller innehavet av förhistoriska guldföremål. Det finns flera anledningar härtill. Den främsta ligger långt tillbaka i tiden och hänger samman med de politiska omvälvningarna i Europa under romarrikets långdragna dödskamp. Enorma mängder "romerskt" guld lämnade då imperiet — huvudsakligen i form av präglade mynt "solidi" — den tidens internationella valuta. Genom utpressningar och plundringar samt också på legal väg som betalning för varor och tjänster strömmade ofattbara mängder guld ut ur riket. En del av penningströmmarna nådde också Norden. Detaljerna kring detta inflöde har på senare år spelat en ganska framskjutna roll i den svenska arkeologiska diskussionen (t. ex. Fagerlie 1967, Herschend 1980 och Kylberg 1980). Faktum att Sverige sedan snart 400 år bedrivit en centraliserad insamlingsverksamhet då det gäller fornsaker av ädelmetall är den andra stora anledningen till att den statliga samlingen blivit så omfattande. Dyrbarheterna har emellertid i allmänhet inte längre myntad form eftersom nordborna föredrog att omarbete det hemtagna guldet till smycken, vapendekor, dryckeshorn, tackor eller grova ringar och spiraler — s. k. betalningsguld. Det är den sistnämnda formen som det mesta av vårt förhistoriska guld har när det hit-

tas. I samlingarna är proportionerna av vackert bearbetade föremål dock större eftersom staten förr ofta avstått från sin rätt att inlösa vad man ansett vara mindre intressant från konstnärlig synpunkt. Sammanfattningsvis kan konstateras att Sverige jämte Danmark och Norge har världsunika samlingar av förhistoriskt guld — merparten är från äldre järnåldern och folkvandringstiden — en mindre del från vikingatiden då silvret utgjorde den intressantaste metallen.

Förvånande länge har brottsligheten hållit sina fingrar undan från den svenska statssamlingen av förhistoriskt guld — det är egentligen först på de allra senaste åren som denna rikedomskälla på allvar upptäckts av den undre världen. Flera katastrofala stölder har nu drabbat inte bara Historiska museet utan även läns-museerna. Sverige upplever nu den typ av stölder som Danmark och Frankrike drabbades av på 1800-talet då tjuvar bortstal de berömda guldhornen från Gallehus som fanns utställda på Kunstammeret i Köpenhamn och då också den ryktbara stölden i Bibliothèque royal i Paris skedde då stora delar av det otroligt rika inventariet från den förste merovingerkungens Childeric (d. 482), grav för alltid försvann. Om bägge dessa stölder gäller att de stulna föremålen från vetenskaplig synpunkt skulle haft stor betydelse också för svensk arkeologisk och kultur-

Fig. 1. Vadstenabrakteaten. SHM 70 Ög.
Foto liksom följande om ej annat angives: ATA.

Fig. 2. Sundsvallsbrakteaten 1943.

historisk forskning om de bevarats.

Med denna artikel vill jag för Fornvännens läsare redovisa de stölder av förhistoriskt guld som under den senaste femtioårsperioden skett ur svenska museisamlingar. Särskilt föranleds den av två mycket allvarliga stölder som gör 1986 till svensk arkeologis ur denna synvinkel hittills svartaste år. Jag utesluter härvid 1983; då stals visserligen ännu mera guld rent kvantitativt men nu är det två av nationens främsta historiska dyrgripar som stulits. Den ena är det s. k. "Hågaspannet" från tidig bronsålder. Den andra är den genom all publicitet i massmedia inte mindre ryktbara romartida halsringen från Havor i Hablingbo på Gotland. Bägge föremålen har sedan de framgrävdes varit omgivna av en särskild nimbus. Hågaspannet hittades i en kungshög i Bondkyrko sn utanför Uppsala. Med bland arkeologerna var prins Gustav Adolf — sedermera själv svensk monark. Spännet var unikt — det finaste man känner från vår bronsålder. Nu är det förstört, berövat sin guldbeläggning, bortkastat och trampat i smutsen.

Havoringen, som troligen varit ett kultföremål och ingått i en tempelskatt hittades tillsammans med andra dyrbarheter gömd i en stor romersk bronsstitula. Denna hade i sin tur grävts ned i Havors fornborg där den hittades på första dagen av den nu sedan mer än 20 år pågående undersökningen av borgen. I dag är den märkliga ringen sannolikt nedsmält.

Syftet med artikeln är inte bara att för framti-

den registrera och för nutiden ge en sentimental återblick utan också att stimulera till ökade insatser då det gäller säkerheten i museernas magasin och utställningslokaler. Förhoppningen är givetvis också att den skall komma under många ögon och att ledtrådar därigenom kanske hittas som kan föra till att något föremål kan spåras och mähända återfinnas. Jag vill också verka för en ny och mera positiv syn på föremålskopior. I Sverige finns nämligen hos många museimän en nog så sympatisk men i våra dagar också väl så riskabel purism som tar sig uttryck i att man i utställningarna bara skall visa äkta vara — kopior hatar man a priori, de må sedan vara aldrig så väl utförda. Emellertid förefaller det också som om museistölder är vanligare i Sverige än i grannländerna och ute i Europa där man oftare än vi arbetar med kopior. Genom kopieringsverksamhet kan vi ge våra mest stöldbegärliga forntidsföremål en livförsäkring.

Kopior kan visserligen aldrig helt ersätta ett originalföremål men en god kopia dokumenterar på ett öövertäffat sätt originalets fysiska utseende. Den kan dessutom i vardagslag ersätta originalet i skådesamlingen och avdramatisera detta från säkerhetssynpunkt. Får man en dag resurser att permanent ställa ut ädelmetallföremålen i en helt inbrottssäker skattkammare så kan man använda kopiorna för att visa föremålen också i andra sammanhang, som för att illustrera teknik eller då det gäller topografi eller fyndkombination. Faktum är att vi redan nu

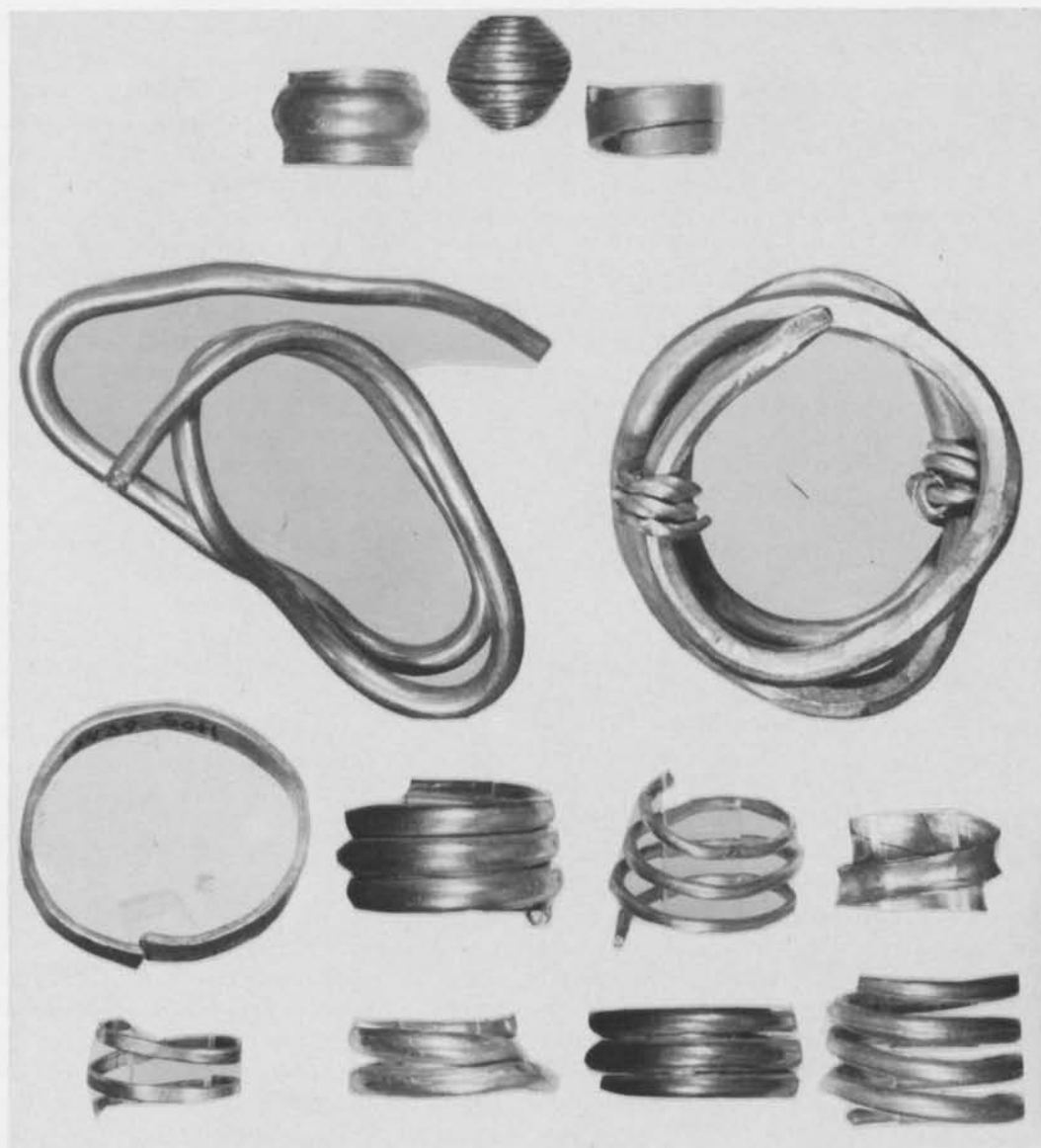

Fig. 3. Guldrumsstölden 1974. 436 Ds. Traneberg, Gestad sn; 1697 Öl, Kvarnstad, Källa sn; 8668 Go, Snoder, Sproge sn; 9003 Bolex, Eskelhem sn, 10244 Go, Herdings, Vall sn; 10283 Uggards, Eksta sn, 10628 Go Botels, Lojsta sn, 13439 Go, Botes, Ethelhems sn; 19444 Go, Sudergården, Bäl sn; 19703, Go, Hunninge, Klinte sn; 20094 Go, Allstäde, När sn. Foto Karl Lindvall.

har stor anledning att vara tacksamma för att sådan kopietillverkning i flera viktiga fall redan ägt rum. Denna har tyvärr oftast inte berott på förtänksamhet utan snarast på avund. Andra museer som ansvarar för de landskap där originalföremålen påträffats har helst också velat bli

tilldelade och kunna ställa ut dessa permanent. I stället har de fått hålla till godo med kopior. Tack vare dessa har vi nu tillgång till en tredimensionell dokumentation av flera av förteckningens stulna föremål. Med hänsyn till vad som har hänt kan man förutspå att kopietill-

verkning är något som i högsta grad har framtiden för sig. Att insatser måste göras inser man av brottsstatistiken, var fjortonde dag stjäls något betydelsefullt ur svenska museers och hembygdsföreningars samlingar.

1. 1938 (Statens historiska museum inv. 70) Fig. 1. *Vadstenabrakteaten* — På grund av sin långa runinskrift särskild känd brakteat från folkvandringstiden. Funnen nära Vadstena 1774. Stulen under oklara omständigheter någon gång 16–23 nov. 1938. Vikt 6,124 g. Diam. 30,7 mm. Litteratur Mackeprang 1952 nr 179, IK 377.1.

2. 1943 (Medelpads fornminnesförening) Fig. 2. *Sundsvallsbrakteaten* — en s. k. dubbelbrakteat — på ena sidan A-brakteat, på den andra B-brakteat. Hittades troligen på 1890-talet i Sundsvallstrakten. 1937 tillhörde den kapten W. Edvall, vars samlingar sedermera i stor utsträckning tillfallit Sundsvalls museum och Medelpads fornminnesförening. Mackeprang uppger att föreningen ägde den 1943 men att den då inte kunde påträffas. Diam. 25 mm. Litteratur: Mackeprang 1952, Nr 17.

3. 1974 (Statens historiska museum) Fig. 3. Den 21 febr. 1974 lyckades någon att under museets öppetid manipulera fönstret till en av monstrarna i dåvarande guldrummet och tillgripa över 407 g guld i form av s. k. *betalningsringar*. Eftersom montern i stort sett endast innehöll sådana av snarlikt utseende var det svårt att helt rekonstruera vad som blivit stulet. Totala vikten av det stulna har heller inte kunnat räknas ut. Efter stölden byggdes guldrummet om och monstrarna försågs med pansarglas. Inför skyterutställningen 1979 revs guldrummet och huvuddelen av dess innehåll togs bort ur utställningen.

Vid stölden stals följande föremål:

Inv.			
436	<i>spiralring, nod och spiralpärla</i>	Traneberg, Gestad sn	Dalsland
1697	<i>spiralring</i>	Kvarnstad, Källa sn,	Öland
8668	"	Snoder, Sproge sn,	Gotland
9003	"	Bolex, Eskelhem sn,	"
10244	"	Hardings, Vall sn,	"
10283	"	Uggards, Eksta sn,	"
10628	"	Botels, Lojsta sn,	"
13439	<i>ring</i>	Botes, Etelhem sn,	"
19444	<i>spiralring</i>	Sudergården, Bäl sn,	"
19703	"	Hunninge, Klinte sn,	"
20094	"	Allstäde, När sn,	"

4. 1975 (Skaraborgs länsmuseum) Fig. 4. Den 20 juni 1975 begicks en större stöld varvid bl. a. tillgreps:

Två brakteater av C-typ, nämligen:
Inv. 4677 Vinköl, Vinköl sn. Påträffad 1895 vid jordarbete. Vikt 2,60 g, diam, 22 mm.
Litteratur: v. Padberg 1982 s. 261, IK nr 210.
Inv. 88171 Väster Bredegården, Bolum sn. Påträffad 1952. Vikt 3,72 g, diam, 26 mm.
Litteratur: v. Padberg 1982 s. 260, IK nr 378.

Fig. 4. Skarastölden 1975. 4677 Vinköl, Vinköl sn; 88171 Väster Bredegården, Bolum sn.

Fig. 5. Värmlands museum 1979. 1500:3 Ed, Svanskog sn.

5. 1979 (Värmlands museum) Fig. 5. Den 15 augusti 1979 stals flera värdefulla föremål på Värmlands museum. Häribland även en *D-brakteat* från Ed i Svanskog sn. Inv. nr. 1500:3. Diam. 25 mm. Litteratur: v. Padberg 1984, s. 247–249.

6. 1980 (Dalarnas museum) Fig. 6. Våren 1980 drabbades Dalarnas museum av flera stora stölder bl. a. stals också en *Vikingatida guldarmring* från Tyllingbo, Långshyttan, Husby sn. Vikt 175 g. Ringen hade påträffats vid vägbygge den 1 aug. 1952. Litteratur: Olsson 1985. s. 7–16.

Fig. 6. Dalarnas museum 1980. Tyllingbo, Långshyttan, Husby sn.

Fig. 7. Kungl. Myntkabinettet 1983. Konstantin 4 1/2 solidi.

Fig. 8a. Skaraskölden 1983. Föremålen från Statens historiska museum 1535 Vg, Viglunda, Skånings Åsaka sn; 3435 Vg Håkansgården, Erska sn; 6067 Vg Lund, Naum sn.

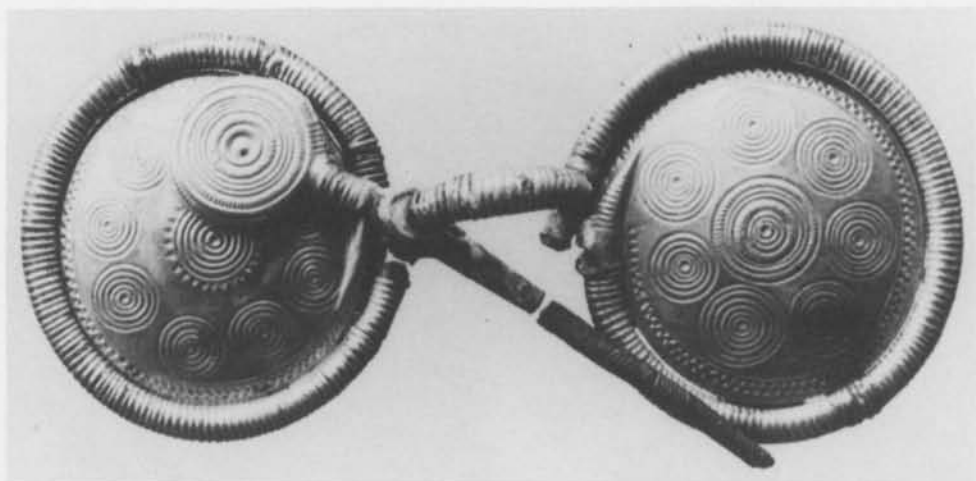
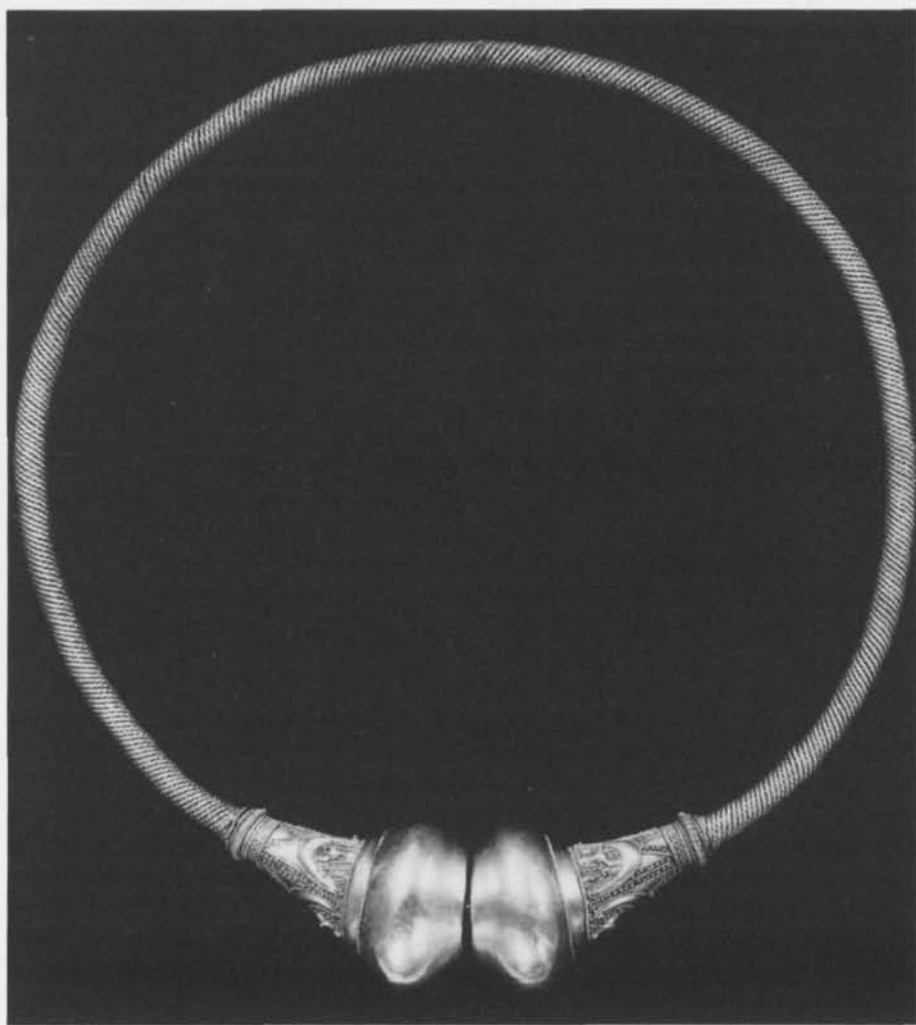

Fig. 10. Hågaspännen. SHM 11915 Up Håga, Bondkyrko sn.

9. 1986 (Kulturen i Lund) Fig. 9.

Detta är det enda icke förhistoriska föremålet i förteckningen men är så betydande att det ändå bör vara med. Det gäller en *emaljerad medalj av guld*. Den var försedd med ögla både upptill och nedtill. På åtsidan Gustaf II Adolf i bröstbild med graverad omskrift och året 1632, på framsidan hans gemål Maria Eleonora. Medaljen är gjuten. Den var deponerad på Kulturen av Lunds Universitets Historiska museum. Eftersom den aldrig fotograferats avbildas här Kungl. Myntkabinettets exemplar i silver utan emaljering och öglor.

Litteratur: Hildebrand 1874 (som nr 288).

10. 1986 (Statens historiska museum) Fig. 10.

I slutet av februari 1986 gjordes inbrott i två montrar varvid ur den ena stals en kopia av en gulds spiral från Helgö i Uppland, ur den andra ett av museets värdefullaste föremål från bronsåldern, nämligen inv. 11915 *guldbelagt bronsspänne* från Hågahögen, Bondkyrko sn, Uppland. I maj 1986 hittade man utanför museet på Narvavägen två fragment av spännet vilket visar att tjuven omedelbart efter stölden brutit sönder föremålet och kastat de för honom ointressanta delarna.

Litteratur: Almgren 1905.

11. 1986 (Gotlands Fornsal) Fig. 11.

Den 18 juni stals under öppethållandet på Gotlands forn-sal Sveriges näst de tre guldhalskragarna från folkvandringstiden kanske praktfullaste smycke från förhistorisk tid, nämligen: den stora *halsringen från Havor* i Hablingbo sn, Gotland. Ringen som är från tidig romersk järnålder var varken slutgiltigt publicerad eller ännu ens fyndfördelad. Vikt okänd, diam. 257 mm.

Litteratur: Nylén 1962.

Litteratur

- Almgren, O. 1905. *Kung Björns hög och andra fornlämningar vid Håga*. KVHAA. Stockholm.
- Fagerlic, J. 1967. *Late Roman and Byzantine Solidi found in Sweden and Denmark*. The American Numismatic Society. New York.
- Herschend, F. 1980. *Myntat och omyntat guld. Två studier i öländska guldfynd*. Uppsala.
- Hildebrand, B.E. 1874. *Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar, praktmynt och belöningsmedaljer. I*. Stockholm.
- IK *Ikonographischer Katalog. Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. Münstersche Mittelalterschriften Bd 24. Münster 1985.
- Kyhlberg, O. 1980. *Vikt och värde. Arkeologiska studier i värdemätning, betalningsmedel och metrologi under yngre järnålder*. Stockholm Studies in Archaeology 1.
- Mackeprang, M. 1945. *De nordiske guldbrakteater*. Jysk arkeologisk selskabs skrifter II. Århus.
- Nylén, E. 1962. Skatten från Havors fornborg. *Proxima Thule. Hyllningsskrift till H.M. Konungen den 11 November 1962*. Svenska arkeologiska samfundet. Stockholm.
- Olsson, D.S. 1900. "Denna ringen den skall vandra". Skattefynd från Dalarna. *Dalarnas hembygdsbok*.
- von Padberg, L. 1982. Stulet guld — en uppsats om brakteaterna från Bolum och Vinköl. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1981—1982*. Skara.
- 1984. Kring den stulna guldbrakteaten från Ed i Svanskogs socken och andra i Värmland funna brakteater. *Fornvännen*.
- RIC. *Roman Imperial Coinage VII*. London 1966.

◀ Fig. 11. Havorringen. Havor fornborg, Hablingbo sn, Gotland.